

FTAMP 03.09.25

С. Сыздықов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: satay14@mail.ru)

DOI: <https://doi.org/10.32523/2664-5157-2020-2-3-69>

Алтын Орданың мемлекеттік идеологиясы

Аннотация. Алтын Орда дәуірінде Мәңгілік Ел идеясының атауы ресми түрде «Мәңгі Тәңірінің күші» түрінде болған. Мысалға алсақ, Күйік ханның мөрінде, Арғұн ханның француз королі Филиппке жазған хатында және Алтын Орда ханы Өзбектің елшісін растаған құжаттардағы мәтіндер «Мәңгі Тәңірінің күші» сөздерімен басталып отырған. В. Бартольдтің «моңғол» – Шыңғыс хан тұсында ғана мемлекет атауы, ал кейін ғана халықтың атауы болды» деген тұжырымы ғылыми тұрғыда дұрыс. «Моңғол» Шыңғыс хан империясы тұсында этноним емес, политоним болып, империялық идеология, яғни мемлекеттік идеология болып қызмет атқарды. Бұл идеологияның атауы жаңадан ойлап табылған жоқ, ол ежелгі түркілердің дүниетанымы негізінде қалыптасқан Түрік қағанатының «Мәңгі Ел» мемлекеттік идеологиясын қабылдап, Шыңғыс ханның империялық идеологиясына айналды. Ал «моңғол» термині де сол «Мәңгі Ел» идеологиясының атауынан шықты.

Кілт сөздер: Алтын Орда, «мәңгі ел», идеология, мемлекет, түркілер.

Кіріспе. Мақалада ғылыми талданған мәселелер өзекті болып табылады. Алтын Орда империясы ортағасырлық кезеңдегі жоғары дамыған мемлекет екендігін тұжырымдауда оның мемлекеттік идеологиясының болғандығын дәлелдеудің маңызы зор. Сондықтан мақаланың негізгі мақсаты – Алтын Орда империясының мемлекеттік идеологиясының алғышарты, қалыптасуы және оның маңызы ашып көрсету болды. Ғылыми мақаланың ғылыми жаңашылдығы және маңыздылығы да осында.

Әдістемесі. Мақаланы жазу барысында тарихи зерттеулердің классикалық және заманауи әдістері мен тәсілдері қолданылды. Тарихи үрдістердегі фактілерге салыстырмалы-тарихи, ретроспективті әдістер, терминологиялық, этимологиялық, диахронды анализ бен синтез қолданылды. Тарихи ақпаратты, сапалық көрсеткіштерді сипаттау, герменевтикалық, әлеуметтік-мәдени және өркениеттік тәсілдерге негізделген әдістер қолданылды. Сонымен қатар ғылыми тұжырымдар дәлелденген фактілерге және шынайы деректер көздеріне негізделген.

Талдау. Шыңғыс хан құрған мемлекеттің өзіндік ерекшелігі бар еді. Біріншіден, бұл мемлекет халқының басым бөлігін түркі ру-тайпалары құрады және Қарахандар әулеті билеген өркениетті қалалары мен заң және білім беру жүйесі болды. Шыңғыс хан қол астындағы әр түрлі ру-тайпалардан жиналып, жаугершілікпен айналысып келген әскери күштер бірлестігінің мәдениеті мен саяси-қоғамдық даму деңгейі сол кездегі қалалық мәдениеті өркендеген Ұлы Даланың қыпшақ - қарлық - оғыз және Қарахандар мемлекеттеріне қарағанда төменгі дәрежеде болатын.

Бұл жағдай империяның қол астындағы түркі-моңғол халықтарында түркі тілі өзара қарым-қатынастың тілі болғандығы жөніндегі деректерден айқын көрінеді. Атақты моңғолтанушы Б.Я. Владимирцов біз қарастырып отырған кезеңдегі түркі-моңғол ру-тайпаларының этнолингвистикалық байланыстарын зерттей келіп: «... моңғолдардың

ескі ескерткіштері көп болмаса да, XIII-XIV ғасырлардағы моңғолдар үшін түркі тілі мен мәдениетінің маңызды болғандығы туралы сеніммен айтуға болады» деген еді [1, 16 б.]. XIX жүзжылдықта Сібір мен Шығыс Түркістанды көп аралаған Н.Ф.Катанов та «барлық моңғол ру-тайпалары *киргиз* тілін білетінін жазды [2, 85 б.]. Б.З. Базарова көптеген моңғол деректеріне сүйене отырып, біз қарастырып отырған кезеңдегі моңғол терминдерінің, оның ішінде әсіресе түркі титулдарының басым көпшілігі түркілерден алынғанын дәлелдеді [3, 170 б.]. Шыңғыс ханның өзі де түрік тілін білгені жөнінде тарихнамада баршылық [4, 288 б.]. Анонимдік «Шаджарат ал-Атрак» шығармасында Шыңғыс ханның өз заманындағы түркі жырларын білетіндігі жазылған. Кезінде Шыңғыс хан қолайлы уақыт тауып, түркі жырларын тыңдаған, тіпті тыңдап отырып кейде көзіне жас алғаны да айтылады [5, 389 б.]. Жалпы, Жапониядан Британияға дейін, Еуразияның барлық халықтарымен байланыс жасағандықтан, өздері көп емес моңғолдар өз тілдерінде аз сөйлескен деген тұжырым кездеседі [6, 321 б.].

Шыңғыс хан басқарған көшпелі-әскери ақсүйектер біртіндеп Орталық Азиядағы түркі-исламдық өркениеттің жетістіктерін бойларына сіңіріп, солардың негізінде өздерінің де заң шығару (Ясы), білім (Билиг) жүйесін қалыптастыра алды. Шыңғыс хан орнатқан билік институттары жергілікті түркі-қыпшақ мемлекеттілігінің негізінде қалыптасты. Шыңғыс хан ұлдарына ұлыс үлестіргенде Ата заңын Жүсіп Баласағұн жасаған («Құтты Білікте») исламдық Қарахандар мемлекеті Шағатай ұлысына кіргені мәлім. «Ясы» заңдар жүйесінің осы Шағатай ұлысында жасалып, империяның басқа ұлыстарына тарағаны белгілі. Бұл туралы Х. Казвини, И. Березин, В. Васильев, П. Мелиоранский, Т.И. Сұлтанов, Р.Н. Безертиновтің және т.б. зерттеулерінен көруге болады. Жалпы осы жағдайды қорыта келіп, шығыстанушы ғалым К. Босворт: «Орда (Бұл жерде Алтын Орда) мәдениетінде белгілі бір дәрежеде мұсылмандық-жерортатеңіздік ізтаңба қалған» деген еді [7, 191 б.]. Бұл мұсылмандықтың ықпалының күшті болғаны сондай, Алтын Орда Өзбек ханның тұсында ислам дінін мемлекеттік дәрежедегі дін ретінде қабылдаған болатын.

Ең бастысы, Шыңғыс хан өзі құрған империясының мемлекеттік идеологиясы етіп өзінен бес ғасыр бұрын Шығыс Түрік қағанаты жария еткен «Мәңгі Ел» идеологиясын алуы болды. Түркілер дүниетанымының «Мәңгі Ел» мұратының қалыптасуы, оны Шығыс Түрік қағанатының жария етуі, Қарахандар мемлекеті тұсындағы осы «Мәңгі Ел» идеологиясының саяси-философиялық және саяси-құқықтық негіздерінің жасалуы бұдан бұрынғы зерттеулерімізде дәлелденген болатын.

Шапқыншылық жорықтарын бастар алдындағы Шыңғыс ханның қол астындағы ру-тайпалар мен Дешті Қыпшақтағы түркілердің дүниетанымы мен наным-сенімдері бір болған. Б.д.д. V-IV ғасырлардан бастау алған «Тәңірі» – Ұлы Даладағы барлық түркі-моңғолдар үшін ортақ құдай болғаны мәлім (бұл танымдық жүйені түркі-моңғол халықтары туралы зерттеу жасаған танымал француз ғалымы Жан-Поль Ру «Тенгризм» деп атаған). Түркі-моңғолдардың ортақ құдайы «Тәңірі» болды және олар Көк Аспан мен Жерге табынып, сиынды. Шыңғысханның қол астындағы ру-тайпалар мен ежелгі түркілерде «Көк Аспан» мен «Жер» – бәрі де «Мәңгі Тәңірінің күшімен жаралған» деген наным-сенімде еді. Сондықтан да түркілер VIII ғасырдың басында бітіктасқа «Жоғарыда Көк Тәңірі, төменде кара Жер жаралғанда, екеуінің арасында адам баласы жаралған» десе [8, 264 б.], «Құпия шежіреде» Шыңғыс ханның: «Көкте – Аспан (Тәңір), Жерде – Қаған» («Мөнх тэнгэрийн хүчин-дор, хаганы суу залийн ивээл дур...») делініп, екеуінің де наным-сенімдік ұстанымдары бірдей екендігін көруге болады [9]. Бұл жерде айта кету керек, «Алғашқы – Тәңір, екінші – Әлем, яғни Көк (аспан) пен Жер, ал Үшінші – Адам» деген түркі дүниетанымының жүйесі туралы арнайы зерттеу кітабымыздың «Түркі дүниетанымы» тармақшасында арнайы талдаған болатынбыз. Міне, осы наным-сенімдік жүйе түркі-моңғолдар үшін ортақ болғандығы анық. Бұған толық дәлелдің бірі ретінде Ватикан мұрағатынан табылған, Гүйік ханның Рим Папасы IV Иннокентийге 1246 жылғы

хатында: «Мәңгілік Аспан – Хан – Адам» үш күрделі ұғымға бөлінеді және ғаламдағы барлық нәрсе мәңгілік аспан идеясымен, оның еркімен анықталады» деген сөздерін келтіруге болады [9].

Сондықтан Шыңғыс ханның қол астындағы ру-тайпалар мен Орталық Азия түркілері бір империяға біріккенде ортақ дүниетанымдық жүйеде болды. Ал олар империялық мемлекет (Түрік қағанаты мен Алтын Орда) құрғанда да осы ортақ дүниетаным негізінде қалыптасқан «Мәңгі Ел» мұратын мемлекеттік идеология ретінде қабыл алды. Сонымен қатар «моңғол» термині де осы «Мәңгі Ел» идеологиясының атауымен тарих сахнасына шықты.

Мұндай тұжырымға келуге төмендегідей себептер ықпал етті:

Шыңғыс ханның қол астындағы ру-тайпалардың көбі ежелден II Шығыс Түрік қағанатының құрамында жүріп, қағанат жария еткен «Мәңгі Ел» мұратымен таныс болып қана қоймай, сол идеологеманы кезінде бірге қабылдаған болатын;

Шығыс Түрік қағанатының «Мәңгі Ел» мұраты Елордасы – Өтүкенмен байланыстырылып, («Өтүкен жынысында отырсаң, Мәңгі ел тұтып отырар ең») жария етілгені мәлім. «Құпия шежіреде»: Шыңғыс хан Тоғрыл хан Жамухаға ризашылығын білдіріп: «Аспан Жермен бірге бізге күш-қуат берді, құдіретті Тәңірі шақырды, ал Жер – Ана Өтүкенді кеудесіне көтерді» дейді. Ал «Алтын тобчыда» Шыңғыс хан құрметпен Тәңіріге арнап: «Өзіңнің өсиетіңмен, сен Өтүкенде ешкімді менен жоғары қоймадың. Менен биік тек менің бөркім ғана!» деп айтады. Бұдан Шыңғыс ханның II Шығыс Түрік қағанатының бітіктасында жария етілген «Мәңгі Ел» мұратының қаған Ордасы – Өтүкенмен байланыстырып жазылғанын білгені айқын көрінеді. Сонымен бірге «Алтын тобчыда» да: «Моңғолдың алты ұлысы шашу-таралғыдан тартып, қисапсыз көп дүние мүлікті тарту етіп, қадір тұтады. ...елшілері келіп, сиынып, Мәңгілік жердің мәртебесі артады» деп айтылады. Бұл туралы танымал ғалым, моңғолтанушы С. Дулам: «Бұл жерде ғалам кеңістігін пайда болдырған Өтүкен (Өтүкен) анамен бірге ежелгі моңғол аңызының еркек, ұрғашы жұп тәңірінің бірі, бұл дүниенің адамзатын жаратушылар. Кейіннен Моңғолдың біріккен мемлекеті орнаған тұста біріккен төр мемлекетінің символына айналған» дейді [10, 171 б.]. Мұнда да Өтүкенді «Мәңгі жер» («Мәңгі мемлекет») немесе «Мәңгі Ел» ұғымымен сәйкестендіріп отырғанына күмән жоқ;

Қытайдың «Цза-цзи» жылнамасында Шыңғыс хан әскері 1211 жылы Цзинь патшалығына шабуылдағанда өздерін Ұлы Монгол мемлекеті («да мән-гу го») атауын иеленгені, ал оларды қытайдың шекара қызметшілері Монгол (Мән-гу) деп атағаны жазылған [11, 591 б.]. Бұдан Ұлы Монгол мемлекеті 1211 жылдан бастап сырттағы елдерге белгілі бола бастағанын білуге болады. Ватикан мұрағатындағы Гүйік ханның мөрінде Шыңғыс хан империясының атауы: “Yeke Mong ol ulus” деп жазылған [12, 22 б.]. Мұны қазақша аударғанда: «Үеке»-ұлы, «Монг» > «мөнх» - мәңгі, «ulus»-ұлыс, ел, яғни – «Ұлы Мәңгі Ел» болып шығады. Л.Н.Гумилев тарихта мұндай жағдайлардың жиі орын алғанын көрсетеді. Өзінің «Каспий маңындағы мыңжылдық» кітабының «Инерциялық фаза – Мәңгі ел» тармақшасында айтады: «Мұндай орасан зор елді бағынышта ұстау үшін қатаң әлеуметтік жүйені жасау керек болды. «...Римдіктер астанасын «Мәңгі қала», ал Түркілер державасын - «Мәңгі ел» деп атады» [13, 188-189 б.]. Кейбір тарихшылар Хубилай хан таққа отырғаннан кейін бір жағынан қытайлықтардың қолдауына ие болу үшін «Ясы» заңын бұзып, «Менгу-ель» ұлысы, қытайша «Юань» деп өзгерткенін жазады [14, 265 б.]. Алайда, қытай тіліндегі «юань» сөзі де түрікше «мәңгі» мағынасына сәйкес келетіндігі айтылған.

«Монгол» этнонимдік атау еместігін тіл ғылымының ғалымдары да қуаттайды. Ортағасырлық этнонимдердің сөз құрылымын зерттегенде көпшілікті білдіретін – ер//ар, -//з, -т жалғаулары әмбебап болып келеді. Мысалы: Татар, Джалаир, Авар, Огуз Икирас, Сулдус, Қият, Қоңрат, Дулат, Оймаут, Аранут, Чаншиут, Керейт және т.б. «Монгол»

терминіндегі – л аффиксі ежелгі этнонимдердің бірінде кездеспейді. Сондықтан «Монгол» термині этнонимдік емес, жасанды, яғни политоним деген қорытындыға келеді [15, 12 б.]. Сонымен қатар Владимирцов Б.Я. және Lessing F.D. моңғолша “mongke” – “мәңгі” мағынасын беретіндігін дәлелдеген [16, с. 323; 17, р. 547]. Бұл анықтаманы қолдай келіп, Дж.Клосон (G.Clauson) мен Г.Дж.Рамстедт (G.J. Ramstedt) аталған сөздің моңғолдарға түркілерден келгенін айтады [18, р. 350-351; 19, р. 266].

Кезінде Л. Гумилев: «Ашина әулеті қағанатының әлеуметтік құрылысының негізгі сипаты әскери және әлеуметтік құрылымының бірлікте болғанында. Түркілер – мұндай бірлікті практикада жүзеге асырған Орта Азиядағы бірінші көшпелі халық. Олар мұны саналы түрде түсінді және теле ру-тайпалар одағы мен жужандардың жыртқыштық ордасымен салыстырғанда өздерінің державасының тұрақтылығын айрықша білдіріп, «Мәңгі Ел» деп атағанын» көрсеткен еді [20, 62-63 р.]. Бұл жағдай кейін Шыңғыс хан құрған империя жағдайында да қайталанды. Тек қосарымыз, «әскери және әлеуметтік құрылымының бірлікте» болғаны ғана емес, сонымен қатар екі империяда да ежелгі түркі-моңғолдардың дүниетанымына негізделген «Мәңгі Ел» құру мақсат-мұратының, яғни мемлекеттік идеологиясының болғанына ерекше ден қойылып, айтылуы қажет. Мұндай көзқарасты түркі-моңғолдар тарихы мен дүниетанымын зерттеуші татарстандық ғалым Р.Н.Безертинов: «Біртіндеп орда түркілерде хандық деп аталатын мемлекетке айналды. Хандық Қағанатқа бірікті. Түркілер өздерінің мемлекетін «эл», «ил» деп атады. Ол орда мен конфедерацияға қарағанда тұрақты болды, сондықтан түркілер өздерінің мемлекетін «Мәңгі Эл» деп атады. Ордаға бірігу қажеттілігі және мемлекет құру түркілер идеологиясының негізін құрады. «Мәңгі Эл» құруға ұмтылу идеологиясы түркі әлемінің бүкіл тарихын өзінің сәулесіне бөлейді. Түркілер осы идеологиясы арқылы ондаған империялар мен хандықтар құрды» дейді [21, 52 б.].

Сонымен қатар бұл идеология түркі-моңғол халықтарының этникалық және басқа белгілеріне қарамастан барлығының ортақ атауы болып, бірегейлігін қамтамасыз ету үшін керек болды. Мөңке ханның грамотасында (Рубруктың аудармасында): Біз моалдар, найман, меркиттер, мұсылмандар атынан франк патшасы Людовикке және басқа патшалықтарға, священниктерге, барлық ұлы франк халқына Мөңке ханның өсиеті ретінде айтқанын түсінсін...» [22, 175 б.]. Бұл жерде империяның қол астындағы барлық халықтардың атынан айтылып тұрғаны, яғни бірегейлікті ұстанған саясаттың тұрғаны байқалады.

Жалпы Алтын Орда дәуірінде Мәңгілік Ел идеясының атауы ресми түрде «Мәңгі Тәңірінің күші» түрінде болған. Мысалға алсақ, Күйік ханның мөрінде, Арғұн ханның француз королі Филиппке жазған хатында және Алтын Орда ханы Өзбектің елшісін растаған құжаттардағы мәтіндер «Мәңгі Тәңірінің күші» сөздерімен басталып отырғаны мәлім.

В. Бартольд айтқандай, «моңғол» – Шыңғыс хан тұсында ғана мемлекет атауы, ал кейін ғана халықтың атауы болды» деген тұжырымын жоғарыда айтылғандардың қорытындысы ретінде беруге болады [23, 616 б.]. Тек бұл тұжырымға қосатын нәрсе, «моңғол» Шыңғыс хан империясы тұсында этноним емес, политоним болып, империялық идеология, яғни мемлекеттік идеология болып қызмет атқарды. Бұл идеологияның атауы жаңадан ойлап табылған жоқ, ол ежелгі түркілердің дүниетанымы негізінде қалыптасқан Түрік қағанатының «Мәңгі Ел» мемлекеттік идеологиясын қабылдап, Шыңғыс ханның империялық идеологиясына айналды. Ал «моңғол» термині де сол «Мәңгі Ел» идеологиясының атауынан шықты.

Қорытынды. Сонымен, YIII ғас. басында II Шығыс Түрік қағанаты жариялаған «Мәңгі Ел» мұраты, Қарахандар мемлекеті тұсында Әл-Фараби жасаған «мәңгіліктің» саяси философиясы мен Жүсіп Баласағұн «Құтты Білікте» дайындаған «Мәңгі Ел» мемлекеттік идеологиясының саяси-құқықтық негіздері Шыңғыс хан құрған Алтын Орда империясының идеологиясына айналды. Өйткені Шыңғыс хан мен оның ізбасарлары осынау

үлкен империялық мемлекетті құрғанда өздеріне дейін қол астындағы түркілер құрған мемлекеттердің басқару жүйесі мен түркі тұлғалары жасаған «Мәңгі Ел» жасампаздық идеяларын жалғастырды. Сондықтан да қазіргі зерттеушілер талмай айтып жүрген жетістіктер: Алтын Орда тұсында қалалардың өркендеуі, өз кезеңінде жетілген мемлекеттік басқару органдарының қалыптасуы, қоғамның рухани өміріндегі прогрессивті іс-шаралар (мысалы адамдарды діни-наным сеніміне қарай қудаламау және т.б.) – соның куәсі. Сөйтіп, түркілердің «Мәңгі Ел» мұраты XIII-XV ғасырларда Алтын Орда өмірінде жүзеге асты. Оның нәтижесі ретінде XV ғасырда Орталық Азиядағы жекелеген хандықтардың тарих сахнасына шығуы, ал мұның өзі кейін ұлттық мемлекеттердің қалыптасуына әкелді. Бұл шын мәнінде сол кездегі қоғам дамуының прогрессивті үрдісі еді.

Әдебиет

1. Владимирцов Б.Я. Турецкие элементы в монгольском языке // ЗВОИРАО. – Т. XX. – Вып. 2–3. – М.-Л., 1911. – 162 с.
2. Катанов Н.Ф. Письма из Сибири и Восточного Туркестана. – СПб., 1893. – С. 85. 22781. Ли Синь-чуань, Цза-цзи, сб. 2, гл. 19. – 591 с.
3. Базарова Б.З. Монгольские летописи – памятники культуры. – Москва, 2006. – 233 с.
4. Spuler B. Die Goldene Horde. Die Mongolen in Rußland, 1223–1502. 2., erweiterte Auflage. – Wiesbaden, 1965. – 317 p.
5. Родословие тюрков // История Казахстана в персидских источниках. – Т. IV. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Извлечения из персидских сочинений, собранные В.Г. Тизенгаузенем и обработанные А.А. Ромаскевичем и С.Л. Волиным / Отв. ред. М.Х.Абусейтова. Перераб. и доп. – Алматы, 2006. – 421 с.
6. Sinor D. Interpreters in Medieval Asia // AASJIOS. – 1982. № 16. – 336 p.
7. Босворт К. Мусульманские династии. – М., 1971. – 394 с.
8. Сартқожаұлы Қ. Орхон ескерткіштерінің толық Атласы (1-том). – Алматы: «Samga Press», 2019. – 376 б.
9. Эрдэнэбаяр С. Мөнх тэнгэрийн үзэл буюу Мөнх тэнгэрийн ивэ / Сэтгэгдэл бичих - BIIRBEH.MN by Bataka. Available at: <http://www.biiirbeh.mn/>.
10. Дулам С. Монгол домог зүйн дүр. – Улан Батор: Улсын хэвлэлийн газар, 1989. – 197 с.
11. Ли Синь-чуань, Цза-цзи, сб. 2, гл. 19. – 654 с.
12. Pelliot P. Les Mongols et la Papauté, стр. [22] etPl. II; см. также рецензию В. Котвича на эту работу в “RocznikOrjentalistyczny”, vol. 2, 1919-1924 (выпущен во Львове в 1925 г.). – 278 с.
13. Гумилёв Л.Н. Тысячелетие вокруг Каспия. – «Ди-Дик», 1998. – 592 с.
14. Хара-Даван. Чингис-хан как полководец и его наследие. – Белград, 1929. – 226 с.
15. Мынбаев Н. Ж. Общетюркская, казахская этнонимия в пантопохронии и проблемы типологической универсалии: автореф. диссер. на соискание уч.степени д. филол.н. – Алматы, 2010. – 24 с.
16. Владимирцов Б.Я. Сравнительная грамматика монгольского письменного языка и халхаского наречия. – Л., 1929. – 443 с.
17. Lessing F.D. Mongolian – English dictionary. – Berkeley and Los-Angeles, 1960. – 721 p.
18. Clauson G. An Etimological Dictionary of Pre –thirteenth – century Turkish. – Oxford, 1972. – 392 p.
19. Ramstedt G.J. Kalmukisches Worterbuch. – Helsinki, 1935. – 321 p.
20. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. – Москва, 1993. – 536 с.
21. Безертинов Н. Татары, тюрки–потрясатели Вселенной. (История великих империй). – Новосибирск, 2001. – 731 с.

22. Гильом де Рубрук. Путешествие в Восточные страны. Перевод А.И.Малеина. – М.: Государственное издательство географической литературы, 1957. – 232 с.
23. Бартольд В.В. Чингиз хан // Соч. Т.5. – 1968. – 759 с.

Reference

1. Vladimircov B.Ya. Tureckie elementy v mongol'skom yazyke, [Turkish elements in the Mongolian language], ZVOIRAO. (XX(2–3), Moscow-Leningrad, 1911, 162 p.) [in Russian].
2. Katanov N.F. Pisma iz Sibiri i Vostochnogo Turkestana [Letters from Siberia and East Turkestan]. (SPb., 1893, P. 85. 22781. Li Sin'-chuan', Cza-czi, 2(19), 591 p.) [in Russian].
3. Bazarova B.Z. Mongolskie letopisi – pamyatniki kul'tury [Mongolian Chronicles-cultural monuments]. (Moscow, 2006, 233 p.) [in Russian].
4. Spuler B. Die Goldene Horde. Die Mongolen in Rußland, 1223–1502. 2., erweiterte Auflage. (Wiesbaden, 1965, 317 p.).
5. Rodoslovie tyurkov [Genealogy of the Turks], Istoriya Kazahstana v persidskikh istochnikah. T. IV. Sbornik materialov, odnosyashchihysya k istorii Zolotoj Ordy. Izvlecheniya iz persidskikh sochinenij, sobrannye V.G. Tizengauzenom i obrabotannye A.A. Romaskevichem i S.L. Volinym [History of Kazakhstan in Persian sources. T.IV. Collection of materials related to the history of the Golden Horde. Extracts from Persian works collected by V. G. Tiesengausen and processed by A. A. Romaskevich and S. L. Volin. Resp. edited by M. H. Abuseitova. Revised and add. (Almaty, 2006, 421 p.) [in Russian].
6. Sinor D. Interpreters in Medieval Asia, AASJIOS. (16(1982), 336 p.).
7. Bosvort K. Musulmanskie dinastii [Muslim dynasties]. (Moscow, 1971, 394 p.) [in Russian].
8. Sartqozhauly Q. Orhon eskertkisherinin tolyq Atlasy [Full Atlas of Orkhon monuments. Vol 1. (Almaty, «Samga Press», 2019, 376 p.) [in Kazakh].
9. Erdenebayar S. Monh tengerijn uzal buyuu Monh tengerijn ive, Setgegdel bichih BIIRBEH. MN by Bataka [Save the concept of heaven or eternal heaven/write comment. BIIRBEH.MN by Bataka.]. Available at: <http://www.biiirbeh.mn/> [in Mongolian].
10. Dulam S. Mongol domog zujn dur [Dulam S. In accordance with the Mongolian legend. - All articles: press agencies]. (Ulan Bator, Ulsyn hevlelijn gazar, 1989, 197 p.) [in Mongolian].
11. Li Sin-chuan, Cza-czi. (2(19), 654 p.) [in Russian].
12. Pelliot P. Les Mongols et la Papaute, str. [22] etPl. II; sm. takzhe recenziju V. Kotvicha na etu rabotu v "RocznikOrjentalistyczny" [Les Mongols et la Papaute, str. [22] etPl. II; see also V. Kotvich's review of this work in "RocznikOrjentalistyczny", vol. 2]. (2(1919-1924), 1925, 278 p.) [in Russian].
13. Gumilyov L.N. Tysyacheletie vokrug Kaspiya [A Millennium around the Caspian Sea]. («Dik», 1998, 592 p.) [in Russian].
14. Hara-Davan. Chingis-han kak polkovodec i ego nasledie [Hara-Dawan. Genghis Khan as a General and his legacy]. (Belgrad, 1929, 226 p.) [in Russian].
15. Mynbaev N. Zh. Obshchetyurkskaya, kazahskaya etnonimiya v pantopohron ii i problemy tipologicheskoy universalii. Avtoref. disser. na soiskanie uch.stepeni d. filol.n [Turkic, Kazakh ethnic terms in Pontoporeia and problems of typological universals. Abstract. dissertations. for the degree of doctor of Philology]. (Almaty, 2010, 24 p.) [in Russian].
16. Vladimircov B.Ya. Sravnitel'naya grammatika mongolskogo pismennogo yazyka i halhaskogo narechiya [Comparative grammar of the Mongolian written language and the Khalkha dialect]. (Leningrad, 1929, 443 p.) [in Russian].
17. Lessing F.D. Mongolian – English dictionary [Mongolian-English dictionary]. (Berkeley and Los-Angeles, 1960, 721 p.).
18. Clauson G. An Etimological Dictionary of Pre –thirteenth – century Turkish. (Oxford, 1972, 392 p.).
19. Ramstedt G.J. Kalmukisches Worterbuch. (Helsinki, 1935, 321 p.).

20. Gumilev L.N. Drevnie tyurki [Ancient turks]. (Moscow, 1993, 536 p.) [in Russian].
21. Bezertinov N. Tatory, tyurki–potryasateli Vselennoj [Tatars and Turks are the shockers of the Universe], Istoriya velikih imperij [History of the great empires] (Novosibirsk, 2001, 731 p.) [in Russian].
22. Gilom de Rubruk. Puteshestvie v Vostochnye strany [Journey to the East of the country]. Translated by A. I. Malein (Moscow, Gosudarstvennoe izdatel'stvo geograficheskoy literatury, 1957, 232 p.) [in Russian].
23. Bartold V.V. Chingiz han [Chingiz-khan], Soch, (5(1968), 759 p.) [in Russian].

S. Syzdykov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

(E-mail: satay14@mail.ru)

The state ideology of the Golden Horde

Abstract. In general, in the era of the Golden Horde, the name of the idea «Mangilik El» was officially used as «Power of the Eternal Tengri». The texts in the press of Khan Kuyuk, in the letter of Khan Argun, written to the address of the French king Philip, and in the documents confirming the authority of the ambassador of the Khan of the Golden Horde Uzbek, began with the words «Power of the Eternal Tengri». Here V. Bartold's conclusion that the word «Mongol» was first used in the name of his state under Genghis Khan and only later turned into the name of the people from a scientific point of view is correct. The word «Mongol» under Genghis Khan was used not as an ethnonym, but as a political name and served as the ideology of the empire, or the state ideology. This ideology was not invented anew, it became the ideology of the empire of Genghis Khan by adopting the state ideology of the Turkic Khaganate «Mangilik El», formed on the basis of the Turkic worldview. And the term «Mongol» also came from the name of the ideology «Mangilik El».

Keywords: Golden Orda, “Mangilik El”, ideology, the state, turks_

С. Сыздыков

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

(E-mail: satay14@mail.ru)

Государственная идеология Золотой Орды

Аннотация. В эпоху Золотой Орды название идеи «Мэнгілік Ел» официально употреблялось как «Сила Вечного Тенгри». Тексты в печати хана Куюка, в письме хана Аргуна, написанном в адрес французского короля Филиппа, и в документах, подтверждающих полномочие посла хана Золотой Орды Узбека, начинались словами «Сила Вечного Тенгри». Здесь вывод В.Бартольда о том, что слово «монгол» впервые при Чингис хане использовалось в названии его государства и лишь позже превратилось в название народа с научной точки зрения является верным. Слово «монгол» при Чингис хане использовалось не как этноним, а как политоним и служило в качестве идеологии империи, т.е. государственной идеологии. Данная идеология не была придумана заново, она стала идеологией империи Чингис хана путем взаимодействия ею государственной идеологии Тюркского каганата «Мэнгілік Ел», сформированной на основе тюркского мировоззрения. А термин «монгол» так же произошел из названия идеологии «Мэнгілік Ел».

Ключевые слова: Золотая Орда, вечная страна, идеология, государство.

Автор туралы мәлімет:

Сатай Сыздықов, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Этносаралық қатынастар және ҚХА Орталығының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Information about author:

Satay Syzdykov, doctor of historical sciences, professor, Director of Research Center for inter-ethnic relations and tolerance of the Assembly of People of Kazakhstan», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Сведения об авторе:

Сатай Сыздықов, доктор исторических наук, профессор, директор Центра межэтнических отношений и толерантности АНК, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.